

Ks. Roman SZMURŁO
(Warszawa, UKSW)

**ELEMENTY STRUKTURY HIERARCHICZNEJ
ORAZ WARUNKÓW SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH
KLASZTORÓW MANICHEJSKICH W AZJI CENTRALNEJ
W ŚWIETLE ANALIZY WYBRANYCH DOKUMENTÓW
Z TURFAN**

Źródła manichejskie, odkryte w XX wieku w Egipcie (Medinet Madi, Kellis), jak i w Niemczech (*Codex Manichaicus Coloniensis*), dostarczają informacji o życiu ascetycznym manichejczyków, które przybierało formę monastyczną¹. Interpretacja *Kodeksu Kolońskiego* nasuwa przypuszczenia, iż wspólnota tzw. Elkazaitów, w której wychowywał się Mani, posiadała strukturę, którą dziś możemy określić jako monastyczną². Mani po opuszczeniu wspólnoty Elkazaitów miał rzekomo udać się do Indii, gdzie zapoznał się z funkcjonowaniem buddyjskich wspólnot monastycznych. Doświadczenie to wpłynęło na jego koncepcję organizacji struktur monastycznych. W późniejszym okresie ascetyczne wspólnoty manichejskie rozkwitły szczególnie w Turkiestanie i dzisiejszych Chinach. O ich istnieniu i funkcjonowaniu świadczą odnalezione w Turfan dwa pisma. Na podstawie ich częściowej analizy chciałbym pokrótce przybliżyć rolę społeczną i ekonomiczną ascetycznych wspólnot manichejskich.

**I. WYBRANE DOKUMENTY Z TURFAN JAKO ŹRÓDŁO DO POZNANIA
SPOŁECZNEJ I EKONOMICZNEJ ROLI MANICHEJSKICH
WSPÓLNOT MONASTYCZNYCH**

Wśród materiału źródłowego należy wyróżnić „Kompedium Doktryn i Stylów Maniego, Buddy Światła” (*Mo-ni kuang-fo chiao-fa yi-lueh*). Tekst ten powstał, jak się uważa, w jednym z języków Azji Centralnej, prawdopo-

¹ Por. L. Koenen, *Manichäische Mission und Klöster in Ägypten*, w: *Das römisch-bysantinische Ägypten. Akten des internationalen Symposions* (26.-30. September 1978 in Trier), Aegyptiaca Treverensia 2, Mainz am Rhein 1983, 93-108; zob. także I. Gardner, „He has gone to the monastery”, w: R.E. Emmerick – W. Sundermann – P. Zieme, *Studia Manichaica* (IV Internationaler Kongres, Berlin, 14-18 Juli 1997), Berlin 2000, 247-257.

² Por. S.N.C. Lieu, *Precept and Practise manichean monasticism*, JTS 32 (1981) 157-158. W dalszej części opracowania artykuł S.N. Lieu oznaczmy skrótem: *Precept*; por. także Koenen, *Manichäische Mission*, s. 94-95.

dobnie w irańskim. Ale istnieją także hipotezy, iż mógł zostać napisany w języku sogdiańskim, środkowoperskim, czy też partyjskim. Tekst został przetłumaczony na język chiński przez urzędników dworu cesarskiego w 731 roku³. Historia publikacji tego *Kompendium* jest jednak skomplikowana i złożona. W czasie odkrycia dzieło to zostało rozdzielone i zachowało się w dwóch częściach, końcową zaś część tekstu przetłumaczył i opublikował w 1913 r. Francuz Paul Pelliot. Od jego imienia tę część nazwano „Fragmentem Pelliot”⁴. Główna część tekstu została odnaleziona wśród zwojów z Tung Huang i opublikowana przez G. Halouna i W.B. Henninga w 1952 roku⁵. Ci dwaj uczeni nie wzięli jednak pod uwagę tłumaczenia Pelliota; nie dokonali zatem kompilacji obu fragmentów. Stąd też wielu nadal traktuje „Fragment Pelliota” jako odrębne pismo, oddzielne od tekstu Halouna-Henninga, a zatem nie wchodzące w skład *Kompendium*⁶.

W latach pięćdziesiątych, wśród pism z Turfan, chińscy archeolodzy odkryli dokument w języku ujgurskim, który dość dokładnie odślania strukturę życia monastycznego wspólnot manichejskich w Królestwie Ujgurów: nazwano go *Dokumentem z Qoço*. Na jego podstawie uczeni mogli porównać organizację i funkcjonowanie wspólnot monastycznych z treściami zawartymi w *Kompendium*⁷. Zauważyli ponadto, że wiele przykazań z *Kompendium* nie straciło swojej aktualności. Pomimo, iż pierwsze zdjęcia tekstu zrobiono podczas ekspedycji, to właściwie do roku 1975 nie został on opublikowany. W tymże roku Niemiec Peter Zieme przetłumaczył i wydał dające się odczytać części dokumentu⁸.

Dokument (Tsung 8782T) ma rozmiary 270 na 29,5 cm i zawiera 125 wersów pisma: zarówno początek jak i koniec tekstu uległy zniszczeniu. Zdaniem P. Zieme, niektóre partie zwoju zostały szczególnie zniszczone. Widnieje na nich jedenaście razy pieczęć Kancelarii Królestwa Ujgurów, która pokryła cztery wersy z tekstu pisma⁹. Jak zauważa S.N. Lieu, dokument ten nie jest regułą jakiegoś klasztoru, ale królewskim statutem sugerującym pewne rozwiązania w relacjach pomiędzy grupą klasztorów a wspólnotą świeckich w sprawach społecznych i ekonomicznych, jak również w kwestii rozwiązywania problemów występujących wewnątrz wspólnot¹⁰. Wspomniane są tam trzy

³ Por. W. Sundermann, *Namen von Göttern, Dämonen und Menschen in iranischen Versiones des manichäischen Mythos*, „Altorientalische Forschungen” 6 (1979) 113-115.

⁴ Por. Don 4502, coll. Pelliot, inv. 3884 w Bibliothèque Nationale w Paryżu, za *Precept*, s. 161.

⁵ Por. G. Haloun – W.B. Henning, *The Compendium of the Doctrines and Styles of the Teaching of Mani the Buddha of Light*, „Asia Maior” N.S. 3 (1952) 184-212. W dalszej części dzieła występuje pod skrótem: *The Compendium*.

⁶ Por. *Precept*, s. 161.

⁷ Por. tamże, s. 164.

⁸ Por. P. Zieme, *Ein uigurischer Text über die Wirtschaft manichäischer Klöster im Uigurischen Reich*, w: *Researches in Altaic Languages*, ed. L. Ligetti, Budapest 1975, 331-338.

⁹ Por. tamże, s. 336.

¹⁰ Por. *Precept*, s. 164.

klasztory, które znajdowały się w Turfan, Yar i Solmi. Z tekstu wynika, iż szczególną rolę pełnił wśród nich klasztor w stolicy kraju, czyli Turfan¹¹.

Fakt, iż kancelaria Królestwa przygotowała takowy statut, może świadczyć o roli, jaką w Państwie Ujgurów odgrywały manichejskie wspólnoty monastyczne. Analiza poszczególnych punktów tego tekstu prowadzi do wniosku, iż wspólnoty klasztorne pełniły znaczącą rolę społeczną i ekonomiczną, a także misyjną w Królestwie. Postaramy się teraz przybliżyć wyniki analizy prezentowanych tekstów, przy czym pragniemy nadmienić, iż do analizy wykorzystaliśmy je w tłumaczeniach.

II. ELEMENTY STRUKTURY HIERARCHICZNEJ MANICHEJSKICH WSPÓLNOT MONASTYCZNYCH

Analiza *Kompendium* pozwala nam na wstępie wyróżnić stopnie hierarchiczne w Kościele manichejskim. Stanowią one podstawę do zrozumienia poszczególnych elementów struktury hierarchicznej we wspólnotach monastycznych. Jak zauważa S.N. Lieu, są one podobne do wyodrębnionych przez św. Augustyna z Hippony stopni w Kościele manichejskim w Afryce Północnej¹². Możemy więc wyodrębnić pięć stopni hierarchii manichejskiej: 1. Dwunastu *Mu-she* (pers. *mozak*, łac. *magister*) czyli „nauczyciel Drogi”; 2. Siedemdziesięciu dwóch *Sa-po-sé* (pers. *ispasag*, łac. *episcopus*, *aftadan*) czyli „Podtrzymujący Prawo”; 3. Trzystu sześćdziesięciu *Mo-hsi-hsi-te* (pers. *mahistag*, łac. *presbyter*) czyli „Główny Sali Prawa”. 4. *A-lo-huan* (per. *ardawan*, łac. *electi* czyli „wszyscy nieskazitelnie dobrzy ludzie”). 5. *Nou-sha-an* (łac. *auditores* to znaczy w tłumaczeniu „Wszyscy czyści i wierni słuchacze”)¹³. Jak widać z powyższego, w klasztorach manichejskich wspomniane są funkcje: *episcopus*, *electi*, *auditores*¹⁴.

Analiza *Kompendium* dostarcza nam również informacji, iż na czele wspólnot stało trzech tzw. *Ch'üan-chien* (dosł. wybrać lub ustanowić, czyli można by nazwać ich „wybranymi” czyli *Electi*)¹⁵. Pierwszy z nich *A-fu-in-sa* (śr pers. *afriksar*) – co można oddać jako „mistrz chóru”; był on prawdopodobnie odpowiedzialny za sprawy związane z religią i kultem. Drugi – *Hu-lu-han* (śr. pers. *xrohxwan*). Tłumaczenie tej nazwy brzmi: „ten, kto uczy drogi”; głównym jego zadaniem był kontakt z podwładnymi: udzielał on pochwał za pełnione dobro, a karmił za zło. Trzecim przełożonym był *Ngo-huan-chien sé-*

¹¹ Por. tamże, s. 165.

¹² Por. tamże, s. 161.

¹³ Por. *The Compendium*, s. 195.

¹⁴ Por. tamże, s. 187, 194, 199.

¹⁵ Por. Ed. Chavannes – P. Pelliot, *Un traité retrouvé en Chine* (Deuxieme partie), „Journal Asiatique” 11 (1913) 107-116.

po-sê (śr. perski *ruwanagan ispasig*). Urząd ten można przetłumaczyć jako „kontroler miesięcy”; do jego obowiązków należała kontrola nad otrzymywanymi na rzecz wspólnot ofiarami. Wszyscy członkowie wspólnot winni być posłuszni tym trzem przełożonym¹⁶. W *Kompendium* także znajdujemy imiona własne pewnych osób (*Miklasia*), które, jak uważa Henning, mogły pełnić funkcje przełożonego we wspólnotach monastycznych: określił ich terminem *archegos*¹⁷. Dokument nie precyzuje zakresu jego kompetencji. Wspomina jedynie, iż zabierał stanowczo głos, gdy członkowie wspólnoty naruszali przepisy doktryny manichejskiej, zajmując się pracą manualną czy też zażywając kąpieli¹⁸.

Wspomniany natomiast *Dokument z Turfan* prezentuje urzędy „gospodarze” we wspólnotach monastycznych. Początek wspomnianego tekstu zawiera przepisy regulujące przechowywanie wszelkich dóbr materialnych, jak i przychodów pieniężnych we wspólnotach. Na tym tle wymienia urzędników, którym wolno było wchodzić do spichlerzy i magazynów, gdzie przechowywano otrzymane czy też wypracowane dobra materialne. *Dokument* wymienia następujące funkcje: *is ayyuci*, *mozak*, *ilimga*, *tutu*¹⁹. Nazwy urzędów występują w tekście blisko wymienionych posiadłości ziemskich, należących do wspólnot. Prawdopodobnie mieli nimi zawiadywać poszczególni członkowie hierarchii. Na podstawie tego pisma trudno jest rozróżnić zakres kompetencji pomiędzy wspomnianymi urzędnikami ekonomicznymi. Jak zauważa S.N. Lieu, zarówno *is ayyuci*, jak również *mozak*, a także *aftadan*, czyli także *magister* i *episcopus*, winni okazywać troskę o dobra ziemskie wspólnot²⁰, choć szczególna rola w zarządzaniu dobrami przysługiwała *is ayyuci*. Do jego szczegółowych kompetencji należała także kontrola nad osobami odpowiedzialnymi za rozliczenia przychodów i rozchodów wspólnot. Zadaniem jego była również kontrola jakości przygotowywanych i podawanych potraw w refektarzu mnichów²¹.

Analiza *Kompendium* i *Dokumentu z Qoço* pozwala nam wyróżnić stopnie w hierarchii tzw. Kościoła manichejskiego, jak również stanowiska w monastycznych wspólnotach manichejskich. Prócz *archegosa* wyróżniały się stanowiska związane z ekonomicznym zarządzaniem wspólnotami. Analiza wspomnianych dokumentów pozwala nam dostrzec relacje ekonomiczne wspólnot monastycznych ze światem zewnętrznym oraz rolę, jaką ogrywały w Państwie Ujgurów.

¹⁶ Por. *The Compendium*, s. 195; zob. też Chavannes – Pelliot, *Un traité retrouvé en Chine*, s. 108-114; F. Decret, *Mani e la tradition manichéenne*, Paris 1974, 113-116.

¹⁷ Por. *The Compendium*, s. 198, 201; W.B. Henning, *Neue Materialien zur Geschichte des Manichäismus*, „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft” 96 (1936) 16-18.

¹⁸ Por. *Precept*, s. 170.

¹⁹ Por. tamże, s. 165.

²⁰ Por. Zieme, *Ein uigurischer*, s. 332, wiersze 92-94.

²¹ Por. *Precept*, s. 165 i 169.

III. ELEMENTY STRUKTURY SPOŁECZNO-EKONOMICZNEJ
WSPÓLNOT MONASTYCZNYCH

Piąty artykuł *Kompendium* jest opatrzone tytułem „O budynkach w klasztorze”. Wymienia on pięć rodzajów pomieszczeń, które służyły członkom wspólnot: 1. Jeden pokój dla pism i obrazów, 2. Jeden pokój dla postu i kazań, 3. Jeden pokój dla kultu i spowiedzi, 4. Jeden pokój dla nauczania religijnego, 5. Jeden pokój dla chorych mnichów²². Według rozporządzenia zawartego w *Kompendium*, mnisi powinni żyć w tych pomieszczeniach we wspólnocie, praktykując gorliwie dobre uczynki. Dalej dokument wyraźnie stwierdza, iż mnisi nie powinni budować cel jednoosobowych, ani kuchni dla poszczególnych grup mnichów. Należałoby wnioskować, iż członkowie wspólnoty, niezależnie od pozycji zajmowanej w hierarchii, spożywali razem posiłek²³.

Wspomina również o jednym ze sposobów zdobywania pożywienia czy też zapewnienia środków utrzymania dla wspólnoty; sposobem tym było przyjmowanie jałmużny. *Kompendium* nakazuje, aby mnisi przyjmowali jałmużnę z godnością, nie precyzując przy tym na czym owo „przyjmowanie z godnością” miało polegać. Być może autor chciał zaakcentować, aby mnisi nie chodzili prosić o jałmużnę, gdy posiadają dobra, które im do klasztoru przyniesiono. Prawdopodobnie ostrzegał przed zbytnią zachłannością na dobra materialne²⁴.

Dokument z Qoço, który powstał dwa wieki później, przedstawia nieco inaczej kwestie utrzymania wspólnot: wspomina o fakcie posiadania przez wspólnoty monastyczne ziem, na których uprawiano między innymi winną latorośl. Taki rodzaj upraw może wydać się dziwny ze względu na doktrynalny zakaz spożywania wina przez manichejczyków: mogli jedynie spożywać sok z winogron, który nie uległ fermentacji²⁵.

Wspomniany dokument pośrednio informuje również o tym, iż mnisi manichejscy mogli prawdopodobnie w klasztorach hodować także zwierzęta. Takie twierdzenie należałoby uznać za zasadne, gdyby termin *sirmunki* i *quanci* przetłumaczyć jako „opiekun stada” „strzegący gęsi”²⁶. Informacja o hodowli zwierząt stoi w sprzeczności z prawem zawartym w piątym artykule *Kompendium*, które stanowczo zabrania takiej praktyki²⁷. Także nadmierna troska o owocne zarządzanie uprawami w celu podniesienia jakości plonów mogłaby

²² Por. *The Compendium*, s. 205; *Precept*, s. 161-162.

²³ Por. *The Compendium*, s. 205-206.

²⁴ Por. *Precept*, s. 162 i 167.

²⁵ Por. R. Boyce, *A reader in Manichean Middle Persian and Parthian Text with Notes* (ser. II 9; Textes et memoires), Teheran – Liège – Leiden 1977; zob. także, *Precept*, s. 168.

²⁶ Por. *Precept*, s. 170.

²⁷ Por. *The Compendium*, s. 207; także A. Vööbus, *History of Asceticism in the Syrian Orient I*, CSCO 184, Subsidia 14, Louvain 1958, 119.

świadczyć o przywiązaniu do dóbr materialnych. Świadczyłyby to o stopniowym rozluźnianiu dyscypliny monastycznej i odchodzeniu od pierwotnego ideału.

Kolejnym dowodem na odchodzenie od manichejskiego ideału ubóstwa była uwaga, jaką mnisi zwracali na jakość i obfitość klasztorного stołu. Jak zauważa S. Lieu, mieszkańcy wspólnot znajdujących się w Królestwie Ujgurów kładli szczególny nacisk na jakość potraw. Za dostawy na klasztorny stół oraz przygotowanie potraw był odpowiedzialny *is ayuci*. Za wszelkie zaniedbania ponosił surowe konsekwencje. Podobnie winni zostać ukarani kucharze, którzy źle lub niestaranie przygotowali posiłek²⁸.

Należy dostrzec także różnicę w tekście obydwu dokumentów odnośnie posługiwania we wspólnotach. *Kompendium* dość stanowczo wskazywało, iż kapłani ze wspólnoty winni być obsługiwani jedynie przez *auditores*²⁹. Nie wolno im było korzystać z usług nikogo innego: żadnych usługujących. Natomiast w *Dokumencie z Qočo* zauważamy, iż kapłani mogli mieć usługujących obojga płci. Na określenie „sługi” używano terminu *aspasi co*, jak zauważył S. Lieu, oznaczało nie tylko zwyczajnego służącego, ale także „wierzącego niższej rangi albo brata laika”³⁰. Prócz posługi wyżej wymienionych klasztor korzystał także z usług pracowników spoza wspólnoty takich jak: piekarze, krawcy, stolarze, tkacze. Pismo wspomina także, iż chorzy kapłani wyższej rangą korzystali z opieki medycznej spoza klasztoru³¹.

Powyższe dwa dokumenty przedstawiają opisowo poszczególne elementy struktury hierarchicznej, jak również funkcjonowania monastycznych wspólnot manichejskich w Królestwie Ujgurów. Teksty świadczą o roli, jaką odgrywały tego typu wspólnoty w strukturze Państwa. Jednocześnie pozwalają zauważyć stopniową ewolucję przepisów monastycznych jak również sposobu ich obserwacji.

²⁸ Por. Zieme, *Ein uigurischer*, s. 335.

²⁹ Por. Henning, *Neue Materialien zur Geschichte des Manichäismus*, s. 16-18.

³⁰ Por. *Precept*, s. 171.

³¹ Por. tamże, s. 171.

GLI ELEMENTI DELLA STRUTTURA GERARCHICA ED ECONOMICA
DEI MONASTERI MANICHEI IN ASIA CENTRALE
NELLA LUCE DEI DOCUMENTI DI TURFAN

(Sommario)

Le fonti manichee scoperte nel XX secolo nell'Egitto (Medinet Madi, Kellis) trasmettono le informazioni sulla vita ascetica dei manichei, che si sviluppava in forma monastica. Più tardi le comunità ascetiche manichee fiorirono specialmente in Turchestan e Cina. Ne danno testimonianza due scritti: *Compendio della dottrina e della regola insegnante di Mani*, *Buddha della Luce* e così detto *Documento di Qoço*. I documenti descrivono gli elementi della struttura gerarchica e il modo in quale funzionavano le comunità manichee nel Regno degli Ujguri. Le comunità facevano una parte importante nella struttura dello stato. Si può anche accorgere l'evoluzione della osservanza dei comandamenti monastici.